

Bognár Szabina

(LOKÁL)PATRIOTIZMUS ÉS TUDOMÁNYOS HELYTÖRTÉNETÍRÁS

Tagányi Károly helytörténetírói munkássága

A nyitrai születésű Tagányi Károly (1858–1924) történész, levéltárnok egy német eredetű polgárcsalád hetedik gyermekeként jött világra. Édesapja, az oszlányi származású Tagányi Imre (1808–1881), ötvenhárom évig volt Nyitra vármegye levéltárnoka,¹ édesanyja Stepánek Anna.² Tagányi Károly a középiskolát még Nyitrán, a Római Katolikus Főgimnáziumban végezte, innen került aztán a budapesti egyetemre. Az egyetem elvégzését követően, 1879-ben a Magyar Királyi Országos Levéltárba kapott kinevezést, ahonnan negyven évvel később, 1919-ben nyugdíjba vonult. Levéltárnoki pályája mellett történetíróként is szakmai sikereket ért el, 1897-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1918-ban rendes tagjává választotta. Tagányi Károly már első, a *Századokban* közölt történeti cikkeiben is Nyitra megye múltjának egyes részleteit dolgozta fel, ezt követően még évtizedekig gyűjtötte anyagait kedves témájához. Módszertani érdeklődése és igényessége azonban nemcsak újabb és újabb források feltárására ösztökélte, de szinte szükségszerűen egy saját helytörténeti, helynévkutatási program

¹ Gyászír a *Századokban*: „Tagányi Károly, tehetséges fiatal történetbúvár atyja, ki társulatunkat 1875. nyitrai kirándulása alkalmával oly derekasan kalauzolta, ápr. hó 27-én elhunyt. Tagányi Imre 53 évig volt Nyitra-vármegye levéltárnoka. Pontos, szakavatott tisztviselő vala, kinek megyéje sokat köszönhet.” *Századok* 15. (1881) 463.

² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK Kt.) Quart. Hung. 2288. 87, 89, 90.

megfogalmazásához is vezetett. Tagányi jelleméből, stílusából fakadóan mindez hangos vitákkal övezve történt, amelyekben nemcsak módszertani elvei, de hazafiassága is megkérdőjeleződött.

Megyemonográfia a historikus szemmértékével

Tagányi már egyetemi tanulmányai megkezdésekor kiterjedt anyaggyűjtést folytatott szülőföldje történetéről; mindössze huszonkét éves volt, amikor 1880-ban a *Századokban* megjelentek első történeti cikkei. Ezekben a közleményekben Nyitra megye múltjának egyes részleteit dolgozta fel. Első írásában – *Nyitramegye német telepeinek eredete* – oklevelek alapján mutatta be a privigyei járás német ajkú lakosainak – „ennek a derék népnek, melynek munkás kezére és hazafiságára megyéje méltán büszke lehet” – eredetét.³ 1882-ben, mikor a *Századokban* közreadta Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monographiajáról* írt éles hangú bírálatát, már a megyemonográfia-írás, konkrétan saját megyéjének monográfiája foglalkoztatta.

Lehoczky, „Bereg derék történetbúvára” számos előtanulmány után, 1881-ben adta ki megyetörténeti monográfiáját. Kötetét a szerző a Magyar Történelmi Társulat „hivatalos”, Pesty Frigyes által megfogalmazott, 1872-es útmutatója alapján szerkesztette.⁴ Lehoczky a társulat által ajánlott elveknek megfelelően megírt

³ *Tagányi Károly*: Nyitra megye német telepeinek eredete. *Századok* 14. (1880) 64.

⁴ Az 1867 júniusában megalakult Magyar Történelmi Társulat a kezdetektől támogatta a megyei és városi monográfiaírást, az első befejezett monográfiák (Zala megye és Szabolcs megye monográfiája) értékelése kapcsán merült fel az a gondolat, hogy „egyöntetű módszert” állapítsanak meg, amely szerint aztán a monográfiák írói műveik „egybeállítását, szerkezetét, belső felosztását, előadási rendjét és formáját illetőleg eljárhatnak”. *Lukinich Imre*: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Bp. 1918. 23., 29. Mivel az általános módszer és keret megállapítására a társulat magát tartotta leghivatottabbnak, az 1871. június 1-jén tartott igazgatósági választmányi ülésen Thaly Kálmán indítványára külön bizottságot hívtak életre, amelynek elnöke Wenczel Gusztáv, tagjai Csaplár Benedek, Fraknói Vilmos, Nyáry Albert, Orbán Balázs, Pesty Frigyes és Rómer Flóris igazgatósági

monográfiájával elsősorban „a történetíróknak” kívánt „hasznos segéd munkául” szolgálni. Tagányi így Lehoczky munkája kapcsán tulajdonképpen a Társulat programját bírálta, az volt a véleménye, hogy megyei monográfiát kizárólag helyi szempontok szerint kellene megfogalmazni. Megkérdőjelezte, hogy vajon tényleg csupán háborúkból, országgyűlésekből, királylátogatásokból, „históriánk nagy alakjainak egy-egy ottani vendégszerepléséből” – a „monographiai tervezet” megfogalmazásában „köztörténeti eseményekből” – állna össze a megyetörténet. Tagányi szerint ezek olyan „általán események”, amelyek okai a megyén kívül vannak, s csak kis részét képezik a megye életének.

A hibás tematika mellett Tagányi a vizsgálatba vont források elégtelen voltát és a források helytelen kezelését róta fel a szerzőnek. Helyeselte, hogy Lehoczky vizsgálta a helynevek eredetét, azonban szükségesnek látta volna, hogy a megye összes helynevének eredetét próbálja megmagyarázni, „mert egymást mind nyelvileg, mind fogalmilag támogatván s kiegészítvén, ethnographiai s más vizsgálódásainkra biztos alapul így szolgálnak”.⁵

Tagányi hiányolta az adóról szóló fejezet részletességét is. Felhívta a szerző figyelmét, hogy Bereg megyére vonatkozóan az 1530-tól 1697-ig terjedő időszak dikális jegyzékei fellelhetők az Országos Levéltárban, és jelezte, nem érti, hogy az „ottani levéltárban öt nagy fasciculusban 1540–1690-ig terjedő tizedlajstromokat”

választmányi tagok voltak. A bizottság Fraknoi Vilmost és Pesty Frigyeszt bízta meg a monográfiatervezet elkészítésével, amely 1872-ben meg is jelent a társaság folyóiratában, a *Századok*ban. (Századok 6. (1872) 412–416.) A megyei monográfiák ügyében a Társulat hamarosan megkerülhetetlen véleményformálóvá vált. Az egyes törvényhatóságok, mint Bereg megye (1877), Ung megye (1884–1886), Heves megye (1889–1890), Miskolc városa (1880–1882) már elkészült monográfiáik „megbírálását” kérték, mások, mint Pécs városa (1880–1881), Torna megye (1881), Nyitra megye (1881), Szolnok-Doboka megye (1884–1885) pedig a tervbe vett monográfiák ügyében a társulat véleményét kívánták meghallgatni. (Lukinich I.: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 59.)

⁵ Tagányi Károly: Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiaja. I–II. kötet Ismertetés. Századok 16. (1882) 159.

miért ignorálta.⁶ Tagányi szerint a szerző nem kellő arányérzővel és nem egységében szemlélve vázolta a vármegye történetét: „megyéje helyrajzát a geographus, természetvilágát a természettudós, népe szokásait az ethnographus minutiozításával, de sohasem a historikus szemmértékével adja elő”. Az aránytévesztésért Tagányi nem a szerzőt, sokkal inkább a „téves felfogású rendszert” – „mely nagyobb tehetségek erejét is megbénítaná” – okolta.⁷

A millenniumra készülődve egy újabb monográfiaírási láz indult az országban, a törvényhatóságok többsége a haza ezeréves fennállását saját történetének megírásával kívánta megünnepelni. A Társulathoz sorra érkeztek be a különböző megkeresések, volt, aki az egybegyűjtött anyag (pl. Baranya megye), volt, aki a kész kézirat értékelését várta (pl. Heves, Hont, Moson megye és Putnok városa), de érkeztek kérések általános útbaigazításra, véleményadásra és monográfia megírására is.⁸ A monográfiaírás fellendülésével egyidejűleg felszínre kerültek az 1872-es monográfia-tervezet hibái is. Ezekre hivatkozott Borovszky Samu az 1893. március 2-i igazgatósági választmányi ülésen tett felszólalásában,⁹ illetőleg egy évvel később Tagányi Zólyom megye átiratára adott javaslatában, amelyben tulajdonképpen egy új tervezetet fogalmazott meg.

Előterjesztésében Tagányi elsőként a régi tervezet hibáit vette számba, azt mindenekelőtt megvalósíthatatlannak tartotta, mivel „elviselhetetlen terheket ró a monographusra, amelyek ma, a munkafelosztás korában, még inkább tűrhetetlenek”.¹⁰ A tervezet legnagyobb logikai tévedésének azt tartotta, hogy az mindenekelőtt „kültörténeti eseményekre” vár reflexiót a monográfustól. Szerinte a megyei monográfia mint műfaj csak úgy valósítható meg, a tudománynak is csak

⁶ Tagányi K.: Lehoczky i. m. 160.

⁷ Tagányi K.: Lehoczky i. m. 161.

⁸ Lukinich I.: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 90.

⁹ Századok 27. (1893.) 286.

¹⁰ Tagányi Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. Századok 28. (1894) 365.

úgy válhat igazi hasznára, ha saját céllal bír. A megye monográfiája nem lehet más, mint az adott területnek a története, e két szónak a legszorosabb értelmében. A monográfusnak minden történelmi adat mérlegelésénél egyedül a terület szempontjából kell kiindulnia. Tagányi meggyőződése volt, hogy ehhez a szemponthoz ragaszkodva a „legszerényebb tehetség” is meg fogja találni a maga helyes útját. Ebből következően – érvelt – nincs szükség új, részletes szabályzatra, „A monographia sorsa úgysis a monographus egyéni képességeitől függ, nem szabályzatoktól.”¹¹

Az előadás második részében bemutatott *Új monographiai tervezet*, „a megye területének legszorosabb értelemben vett története”, két részből állt: a megye általános történetéből, illetőleg a megye részletes történetéből, mely tulajdonképpen a megye egyes községeinek történetét jelentette. Ez utóbbi Tagányi szerint a monográfia súlypontja, így részleteiben is ennek a szempontjait dolgozta ki. Tagányi tervezetét a válaszmányi ülés elfogadta,¹² és azt a Századokban egész terjedelmében közzé is tetette.¹³

Tagányi helynévkutatási programja

A módszertani elvek és elvárások formába öntése és a kiterjedt anyaggyűjtés mellett azonban Tagányi nem haladt a monográfia megírásával. Kutatásai valóban mind szélesebb és szélesebb kört öleltek fel, tökéletességre törekvése – mint annyi más esetben – azonban megakadályozta, hogy záros határidőn belül megírja saját megyéje monográfiáját. *Nyitra vármegye monográfiája* végül 1898-ban jelent meg a *Magyarország*

¹¹ Tagányi K.: Vélemény a megyei i. m. 369.

¹² Századok 28 (1894) 286–287.

¹³ Századok 28 (1894) 364–371.; Lukinich I.: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 90.

vármegyei és városai című sorozatban. A vármegye történetét feldolgozó részt Dedek Crescens Lajos írta meg, Tagányi több évtizedes gyűjtőmunkájának átengedésével segítette a vállalkozást.¹⁴ A Tagányi által gyűjtött adatok nagyrészt az Országos Levéltárból valók, de feldolgozott forrásokat különböző családi levéltárakból, valamint az esztergomi prímási, a garamszentbenedeki és a pannonhalmi bencés levéltárakból is.¹⁵

Anyaggyűjtésének egy kis részét – amely a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatott – Tagányi maga publikálta egy Nyitrán kiadott hetilapban, a *Nyitramegyei Közlönyben*. Az 1881-ben indult¹⁶ újság kezdetben „társadalmi, közigazgatási és közművelődési hetilapként” szombatonként jutott el olvasóihoz. Szerkesztője Banga Sándor József (1841–1934) jogász volt, aki köszöntőjében a megyei, vegyes tartalmú politikai hírlap fő feladatáknak a „magyarság terjesztését” és a „megye összes érdekeinek előmozdítását” jelölte meg. Tagányi a *Közlönybe* többségében Nyitra megye történetéről szóló tárcákat írt. Történelmi tárgyú cikkeiben *Apróságok megyénk múltjából*, illetve *XVI. és XVII. századi adatok megyénk múltjához*¹⁷ cím alatt, egy-egy érdekes forrást, eseményt mutatott be olvasóinak. Az igényes, ugyanakkor olvasmányos ismeretterjesztő írások mellett Tagányi külön cikksorozatot indított *Nyitramegye helyneveinek magyarázata* címmel.¹⁸

¹⁴ Dedek Crescens Lajos: Nyitravármegye története. In: Nyitravármegye. Magyarország vármegyei és városai 4. Szerk. Borovszky Samu és Sziklay János. Bp. 1898. 466–680.

¹⁵ Tagányi Nyitra megyei, kulcsnyre is rendkívül reprezentatív, hat bőrdossziéba rendezett anyaggyűjtése az OSZK Kézirattárában található: OSZK Kt. Quart. Hung. 2344./1–6. Nyitramegyei történeti adatok. Egyéb, Nyitra megyére vonatkozó adatgyűjtések a Tagányi-hagyatékban: OSZK Kt. Fol. Hung. 1549. Tagányi Károly „Nyitra vármegye.” Helytörténeti feljegyzések. 1–81. „Nyitra vármegye.”; 82–104. „Nyitra vármegye pusztáinak, telepeinek, és egyéb lakott helyeinek jegyzéke.”; 105–172. „Nyitra vármegye azon községeinek jegyzéke, amelyek képviselőtestülete, illetve a vármegye törvényhatósági bizottsága a törzskönyvbizottság határozatában nem járultak hozzá.” OSZK Kt. Quart. Hung. 2269. „Nyitramegye helyneveinek magyarázata.”

¹⁶ A folyóirat 24 éven át jelent meg: 1881. november 28-tól 1904. május 29-ig (24. évfolyam 22. számig).

¹⁷ Ugyanez a cikksorozat *Adatok megyénk múltjához a XVI és XVII századból* cím alatt is megjelent.

¹⁸ A cikkek korrektúrája: OSZK Kt. Quart. Hung. 2269. 1–550.

Az *Apróságok megyénk múltjából* című sorozatban – amely összesen tizenkét közleményt számlál –, olvashatunk oklevélhamisításokról, merényletekről, különböző perekéről. A cikksorozat időbeli folytatása *XVI. és XVII. századi adatok megyénk múltjához* címmel (tizenegy közlemény) szintén érdekes adatok közlése, inkább a „beléletből”, mint a „politika köréből”, továbbá újra és újra visszatérő témája ezeknek a közléseknek a török hódítás hatásainak, valamint a megye vallási viszonyainak feltérképezése.

A *Nyitra megye helyneveinek magyarázatában* Tagányi tíz év kutatómunka eredményeként összesen 478 Nyitra megyei helynév magyarázatát tette közzé 31 közleményben. E számban benne foglaltatik a megye minden városa, községe és „minden nagysága vagy múltja miatt érdemes” pusztája. A megye helynevei ábécérendben követik egymást. A „fejtegetés” minden egyes helynévnel három részre oszlik: mikor s milyen alakban említették először, később neve milyen változásokat mutat (1.); mit jelent a helynév (2); mikor, mely században keletkezhetett az illető helynév (3). Állításait Tagányi idézetekkel és forrásmegjelölésekkel támasztotta alá.

A helyneveket a szerző valósággal tisztelte, élő történelmi emlékeknek tekintette, „mely igen sokszor becsesebb minden oklevélnél, mert abból az időből származik, mikor oklevél vagy krónika mentül kevesebb használatban részesült”.¹⁹ „Kihalt népek, vagy a maiak őseinek feledésbe merült nyelve, intézményei, gondolatvilága beszél hozzánk a helynevekből. És megértésük éppen oly nehéz, mint elfogulatlanok maradni és szigorú kritikával résen lenni a mindenféle lehető magyarázatok, nyelvészeti és történelmi analógiák, véletlen találkozásokkal szemben.”²⁰ Tagányi szerint a helynevek magyarázata „delikát dolog”, amelyre csak

¹⁹ Tagányi Károly: *Apróságok megyénk múltjából*. Olaszok az Árpádok alatt Nyitrán. Egy tréfa emléke a XIV. századból. Tárca. Nyitrai megyei Közlöny 5. (1885: 39. sz.) szeptember 27. 2.

²⁰ Tagányi Károly: *Nyitra megye helyneveinek magyarázata*. Csarnok. Nyitrai megyei Közlöny 7. (1887: 42. sz.) október 16. 3.

abban az esetben szabad vállalkozni, ha kellőképpen ismerjük a vidék történetét és nemcsak egy-egy helynevet önmagában, de egy egész nagy vidék helyneveit összességükben szemlélve próbáljuk megfejteni. „Ama közvetlen érdeken kívül, amelyet megyénk múltja iránt érzek, e munkálat megírásánál főleg ama tudat lelkesített, hogy hazánkban ez az első kísérlet egy egész megye helyneveit magyarázni, biztató példaadás tudósainknak, hogy e föladat megoldása nem lesz lehetetlen.”²¹

A közzétett helynévmagyarázatokhoz többen hozzászóltak. Elsőként Szkcizói²² álnéven méltatta egy szerző a cikksorozat tudományos értékét, érdekes voltát, de több, Tagányi által szláv eredetűként meghatározott helynév kapcsán más álláspontra helyezkedett, s a magyar eredet mellett érvelve kérdőjelezte meg például a Holics helynév magyarázatát. A vitába bekapcsolódó Nándorfi Károly²³ üdvözölte Szkcizói hozzászólását, de mivel az csupán a „gyakran igen is erőltetett és kihatóan szláv illatú etymológiai fejtegetések vizsgálatára szorítkozott”, felhívta az olvasók figyelmét arra, hogy Tagányi történeti adatai között is vannak tévesek, mindenekelőtt Érsekújvár magyarázatában. Szintén az Érsekújvár történetéről adott Tagányi-magyarázatot cáfolva kapcsolódott be először a vitába Surányi álnéven Matunák Mihály (1866–1932) történész, aki kezdetben szintén az Érsekújvárról mondottakat kérdőjelezte meg.²⁴ Egy másik cikkében²⁵ elismerte, hogy Tagányi „tagadhatatlan bő készültséggel, széles ismerettel és szorgalommal dolgozott”, de

²¹ Uo.

²² Szkcizói: Néhány észrevétel a Nyitramegye helyneveinek magyarázata című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 7. sz.) február 12. 2.; uő: Néhány észrevétel a Nyitramegye helyneveinek magyarázata című cikksorozatára. (Folytatás.) (Jeskófalú-Bölgén). Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 11. sz.) március 11. 2–3.

²³ Nándorfi Károly (Néver): Még egy kis észrevétel „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 25. sz.) június 17. 2.

²⁴ Matunák Mihály (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 18. sz.) április 29. 2.

²⁵ Matunák Mihály (Surányi): Szláv eredetű-e a „Surány”? Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 50. sz.) 1888. dec. 2.1–2.

hibájaként róttá fel, hogy nem volt tekintettel a „a magyar nemzet s testvérnépeinek ősi múltját fejtegető munkákra”, és, hogy a helyneveket „Miklosichból és Bernolákból” magyarázta. Tolmács nevével kapcsolatos észrevételeiben Surányi örömmel üdvözölte, hogy Tagányi „másban is keres, nem csak a szlávban”.²⁶

A vitákban edződött Tagányi keményen válaszolt a felvetésekre:²⁷ „E közlönynek legutóbbi számában Surányi az idézetek és argumentumok egész seregével, s olyan vehemenciával ront nekem, hogy csak a nemes manchai lovag hősi kirohanásában akadok párjára, mert Surányinak összes nehéz fegyverzete komikum dolgában vetekedik e nemes lovagéval. Miként ő, úgy Surányi is ritka buzgalommal előszed minden ócska, rozsdáette vasat, azokkal hadonász jobbra, balra, Érdy, Jerney, Horváth István, Kállay Ferenc elavult, primició műveit citálja fejemre, mintha én azokat nem ismerném. Ellenkezőleg, nagyon is ismerem, s mert tudom, hogy mit érnek – szóba se állok velük, ha komoly munkáról van szó. Surányi azonban ezek alapján vonja le a következtetést, hogy a Surány név = kún - besenyő - Sarmata - assyr - ó egyiptusi - héber - kald szóból ered!! Tisztelen!”.

Tagányi szerint Surányi elkésett ezzel a cikkel, Jerney, Horváth István vagy Kállay Ferenc kortársaként nagy szenzációt kelthetett volna elméletével, de 1888-ban, „az összehasonlító nyelvészet s phonetika korában” már csak szánalmat vált ki, meggyőződése, hogy szakítani kell a nevezett történészek elveivel és módszereivel. Tagányi szerint a helynevek kutatása nem „álomhüvelyező tudomány”, nem szabad, hogy művelése „meddő elmefuttatásokban” kimerüljön. A helynévmagyarázatoknak, mint általában a tudományos kutatásnak előre rögzített elvek és módszerek mentén kell haladnia. Provokatív vitacikkében Tagányi a helynévmagyarázatait háttérül szolgáló elveket is feltárta: „A nyelvek szerves

²⁶ *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 51. sz.) december 9. 2–3.

²⁷ *Tagányi Károly*: Surányi Surány nevééről. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 52. sz.) december 16. 1–2.

egészek, melyben nemcsak minden szónak, hanem minden betűnek és hangnak megvan a maga törvénye. A szavak, betűk és hangok nem Csáky szalmája, hogy azt minden dilettáns kénye kedve szerint szórja. A helynevek magyarázatánál is ezen törvényekhez kell alkalmazkodnunk, nem üres hasonlóságokhoz. Minden helynévnél a legfontosabb a helynévképző végzet, mert elsősorban ez dönti el a helynévképző nemzetiségét. Az ány mint helynévképző határozottan nem magyar [...] az ány végzet tiszta szláv.”

Tagányi hozzáfűzi, hogy természetesen nem elegendő és nem is lehetséges egyszerűen kimásolni Miklosich és Bernolák szótáraiból (Lexicon palaeoslovenikum, Etymologisches Wörterbuch) a vonatkozó részeket, a helynevek magyarázatához az egész összehasonlító szláv nyelv ismeretére van szükség. A helynevek magyarázatánál is elengedhetetlennek tartja a pontos hivatkozást, amit meg is valósít, helynévmagyarázatai tulajdonképpen forrásjegyzékek, amelyek az első előfordulástól kezdődően tárják fel az adott helynév előforduló alakjait, majd ezekből kiindulva fogalmazza meg Tagányi következtetéseit. „Amint az okleveleket idézem egytől egyig, úgy azt a szavat is kell citálnom, melyre magyarázatom építem, s ezt teszem nemcsak a szláv szavaknál, hanem a magyaroknál is, ezt tenni kötelessége minden történetírónak és nyelvésznek, ha komolyan veszi feladatát. Ám tegyen úgy, ahogy akar Surányi [...] kalandozza be adatokért az ókort, Ázsiát, Afrikát és Bergengóciát – én mindig az okleveleknél és a szótárnál maradok, lévén az a helynév elsősorban történelmi adat, másodsorban szó is, amit eo ipso csak szótárban lelhetek.”

Természetesen Surányi sem hagyta válasz nélkül a megjelenteket.²⁸ Szerinte elsősorban hazai forrásokhoz kell nyúlni, „minek keresni azt az ó-szlávban, ami

²⁸ *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című munkájára (Üzbég – Szeptenczájfalú). Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 53. sz.) december 23. 2–3.; *uő*: Pár észrevétel Tagányi Károly „Surányi, Surány nevéről” című cikkére (vége következik).

megvan a magyarban is”. Hosszasan érvelt amellett, hogy létezett egy Súr nevezetű besenyő tartomány, továbbá Súr nevű magyar hadvezér, és lehetett több Sur nevű személy is: „e névtől vette Surány a maga nevét, án keleti helynévképző által: Sur-an ad normam Tur-án. Punktum!”. S anyaggyűjtésre szólította olvasóit: „Aki csak teheti, minél többen hordjunk legalább porszemenkint anyagot amaz épület építéséhez, melynek »Nyitravármegye Monográfiája« lesz a neve; ha ezt meg is tiltja, de a művet szives lesz fölállítani Tagányi Károly.” Maga részéről mindent meg is tett, s a felhíváshoz Szkcizói is csatlakozott, több cikkben adták közre eredményeiket.²⁹

Tagányi nem kevés cinizmussal úgy látta, hogy tudományos haszonnal járó polémia csakis ott lehetséges, ahol kellő képzettség mellett, a gondolkodásban is van némi hasonlóság, ez azonban megítélése szerint ebben az esetben hiányzik: „a negyvenes évek módszereivel állok szemben, mely mindent eo ipso ősréginek és ősmagyaroknak tart – bizony Isten semmi kedvem sincs e hazajáró lelkekkel perben állni.”³⁰ Úgy vélte, nemcsak személye, de a hazai nyelvészet és história is meghaladta ezeket a nézeteket: „Folyóirat is, dicsőségére legyen mondva a magyar tudománynak egy sincs, mely a negyvenes évek methodusát megtűrné. Csakis a nemzetiségeknek

Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 54. sz.) december 30. 2., *uő*: Pár észrevétel Tagányi Károly „Surányi, Surány nevéről” című cikkére (vége). Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 1. sz.) január 6. 2.

²⁹ *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 3. sz.) január 13. 1–2., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 5. sz.) február 3. 2., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 8. sz.) február 24. 2–3.; *Szkiczói*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 10. sz.) március 10. 2., *uő*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 11. sz.) március 17. 1–2., *uő*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 12. sz.) március 20. 2., *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 13. sz.) március 31.: 2–3., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 14. sz.) április 7. 2–3.; *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata” című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 15. sz.) április 14. 2–3.

³⁰ *Tagányi Károly*: Surányi válaszára és észrevételeire. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 2. sz.) január 13. 2.

vannak még itt a chauvinismust ápoló folyóiratai, amikben a tót mindent tótnak, az oláh mindent oláhnak lát, éppúgy, mint Horváth Istvánék valamikor.”

(Helynév)magyarosítás és intelligencia

A helynevek magyarázata körül kialakult vitánál még élesebben jelent meg Tagányi elképzelése, ideája a magyar–szlovák együttéléstről a *Nyitrai Közlöny* 1885. évfolyamában megjelent *Magyarosítás és intelligencia* című cikkében, amely tulajdonképpen Tagányi egyetlen politikai tárgyú írása. Tagányiról elmondható, hogy alapjában véve apolitikus volt, – Glatz Ferenc szavait idézve „politikai nézeteit tekintve nem különösebben tájékozott történész”³¹ –, inkább csak a tudományos témákban nyilvánult meg, és kritikai állásfoglalásai sem terjedtek túl a tudományos közéleten. Levéltári szolgálati minősítési lapjainak „politikai magatartása” rubrikájában is kizárólag a „kifogástalan”, „észrevételre nem adott alkalmat” megjegyzések szerepelnek. De nem csupán az életmű egészéhez viszonyított kuriozitása okán érdemel figyelmet ez az írás. Tagányi itt a közhangulattal szembehelyezkedve fogalmazta meg álláspontját, egy, a „magyar védvár” szerepét felvállaló lapban érvelt a hatóságok által támogatott „mesterséges magyarosítás” ellen.

A korszakban Grünwald Béla, Zólyom megye főjegyzője majd alispánja volt a kulcsfigurája azoknak a politikai törekvéseknek, amelyek a „pánszláv propaganda” ellenszerét a központilag irányított és ellenőrzött állami közigazgatásban látták.³² Grünwald neve, az 1870-es évek elején a magyarosítást célzó drasztikus intézkedései nyomán országosan ismertté vált, a „grünwaldizmus” szinonimája lett a

³¹ Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Bp. 1980. 114.

³² Pók Attila: *Utószó*. In: *Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711–1825*. Bp. 2001. 415.

„pánszlávizmus” ellen a magyarosítást minden lehetséges eszközzel megvalósító politikai irányzatnak, amelynek célja a „harmincmillió, erős, kifelé és befelé egyaránt szilárd magyar nemzetállam” létrehozása.³³

Tagányi *Magyarosítás és intelligencia* című írásában ezzel a korhangulattal szembehelyezkedve mindenekelőtt önmérsékletre intett: „Itt az ország szívében, ahová minden nemzeti törekvéseink szálai egy közös gócpontba futnak össze, visszafojtott lélegzettel, kíváncsian egész szeretetünkkel kísérjük minden lépését a magyarosítás munkájának. De távolságunk a munka helyszínétől gyakran képessé tesz bennünket, hogy olyat is látunk, amit magok e nagy eszme munkásai a különféle helyi vagy személyes érdekek megbénító hatása alatt alig vesznek észre. Innen sok helyt a langy melegség s még inkább a túlzás, mert gyakran személyes szimpátiák vagy antipátiák az irányadók. Azt hisszük, hogy a magyarosítás politikájából egyaránt száműzni kellene mind a kettőt.”

Tagányi véleménye, hogy a magyarosító társulatok, mint a Magyar Iskolaegylet, a Fölvidéki és Erdélyi Mívelődési Egyletek tévesen tekintik közvetlen célnak, hogy nyelvileg mindenkit magyarrá tegyenek, s ezzel sokat ártnak az ország nemzetközi hírnevének: „Ne feledjük el, hogy sok az ellenségünk, s hogy az, ami Nyitrán történik, másutt szikrája lehet a nagyobb veszedelemnek, s hogy főleg mi magyarok a külföld előtt – dacára a szászok ellenaknáinak – még mindig olyanokul állunk, kik a nemzetiségek jogait tiszteletben tartják. Tudjuk, hogy olykor egész erőnkre van szükségünk, hogy türtőztessük ellenszenvünk haragját egyesek ellen; de egyesek hitványságának megtorlásával ne tegyünk kockára egy nagyobb célt.” A „nagyobb cél” természetesen Tagányinál is az volt, hogy „Magyarország magyarabbá legyen”, de ehhez nézete szerint nincs szükség mesterséges asszimilációra, az, „elmagyarosodás” „asszimiláció törvénye” szerint magától meg fog oldódni.

³³ Pók Attila: Utószó i. m. 417.

Tagányi azzal érvelt, hogy a „históriai tapasztalatok” alapján a magyar fajnak van asszimilációs képessége: „Az a mese, hogy nincsen asszimiláló erőnk, onnan ered, mert tényleg sok magyar hely eltótosodott, eloláhosodott stb. Csakhogy ez nem erőtlenségünk hibája, de általános mondhatni természeti törvény. Mindenütt ugyanis, ahol intelligensebb faj kevésbé intelligenssel jön össze, a kevésbé intelligens asszimilálja a másikat, s nem megfordítva; s tegyük hozzá, ez az asszimilálás annál erőteljesebb, mentül nagyobb a különbség a két nép értelmisége közt.” Példaként Tagányi Angliát hozta, ahol a normannok „angollá lettek”, illetőleg Brassót említette, ami „magyarrá lesz rövid időn ellenállhatatlanul, csakis a székely cselédség révén”.

A meglehetősen kusza – és tudományosan biztosan vitatható – elméletből levont következtetése kristálytiszta: „ha az asszimilálás e törvénye áll, akkor megint kétségtelen, hogy a magyarságra nézve nagyobb veszedelem az, hogyha nemzetiségei műveletlenek, mintha nem magyarok.” Ennek szellemében tárcája végén felszólította a magyarosító társulatokat, ne akarják az idegen ajkúakat mindjárt megmagyarosítani, hassanak inkább a művelődésükre: „Hagyják abba a külsőségeket: magyar föliratok követelését, idegen helynevek agyonmagyarosítását; hiszen azokból a magyar helynevekből, amit ma akarnak adni nekik, 100 év múlva megint tót lesz, vagy lefordítják tótra, vagy eltótosítják. Egyáltalán kerüljenek minden túlzást, szenvedélyes tónusokat és lármát, hiszen kulturmissziót kell teljesíteniök. Így aztán valójában meg lesz őrizve jó hírünk a külföld előtt, amely azt tartja – és méltán – rólunk, hogy távol minden porosz, orosz vagy osztrák erőszakoskodásoktól, nemzetiségek és felekezetek iránt a világon a legtürelmesebb nemzet vagyunk.” A cikk lezárásaként Tagányi üdvözölte a felvidéki magyar-tót egyesületet, mely „a kulturmisszió intenciójához híven a tótokat a saját nyelvükön akarja művelni magyar szellemben”, s hozzáfűzte, „kívánnók, hogy az erdélyi magyarosító egyesület is az oláhokat oláh nyelven magyarosítsa”.

A cikkekre hamarosan válasz is érkezett. Horenczy S. Gyula vezércikkben bírálta Tagányi „elméletét”. Véleménye, hogy „csak nyelvvel terjed a nemzetiség”, valamint nem a kevésbé intelligens asszimilál: „a cseléd nagyobb tömeg és nem az úr, tehát a tömeg hódít, nem a műveletlenség.” Egyenesen veszélyesnek tartotta Tagányi gondolatát, hogy „a magyarnak saját pénzén oláh vagy tót kultúrát [...], intelligenciát kellene teremteni maga mellé versenytársnak”, s határozottan kiállt a mesterséges asszimilálás szükségessége mellett.³⁴ Tagányi sajátos véleménye az asszimilációról nem az egyedüli kérdéskör volt, amelyben eltért a többségi állásponttól.

Az 1880-as évek közepére mozgalommá duzzadt a helységnevek magyarosítása, „a régi történelmi emléké helynevek visszaállítása”. A helynevek magyarosítása kapcsán is gyakran kérték a törvényhatóságok a Magyar Történelmi Társulat közreműködését.³⁵ A Társulat 1884-ben – Zólyom megye kérése nyomán – a „régie történelmi községnevek megállapítására” külön bizottságot küldött ki (Odescalchi Arthur, Pesty Frigyes, Majláth Béla).³⁶ Hasonló kéréssel fordult a Társulat elnökségéhez 1885-ben Nyitra megye is, amelynek történelmi helyneveit a Tagányi Károllyal és Thaly Kálmánnal kiegészített fenti bizottság állapította meg.³⁷

Tagányi a *Nyitramegyei Közlönyben* közzétett tárcájában a helységnevek magyarosítása kapcsán óvatosságra intett, úgy vélte, azok, akik a helynevek magyarítását követelik, „olcsó hazafiságból” becses emlékeket tesznek semmivé. A Magyar Történelmi Társulatot pedig felszólította, hogy „elhamarkodott véleményadásaival” ne tegye tönkre e védelmére bízott történelmi emléket.³⁸ Három

³⁴ Horenczy S. Gyula: Észrevételek Tagányi Károly úrnak „Magyarosítás és intelligencia” című cikkére. Vezércikk. *Nyitramegyei Közlöny* 5. (1885: 28. sz.) július 12. 1–2.

³⁵ Lukinich I.: A Magyar Történelmi Társulat i. m.59.

³⁶ Századok 18. (1884) 715.

³⁷ Századok 19. (1885) 370–371.

³⁸ Tagányi Károly: Apróságok megyénk múltjából. Olaszok az Árpádok alatt Nyitrán. Egy tréfa emléke a XIV. századból. *Tárca. Nyitramegyei Közlöny* 5. (1885: 39. sz.) szeptember 27. 1.

évvel később a *Századokban* megjelent, *Jelentés a nyitrai megyei helynévmagyarosítás ügyében* című írása szintén ezt a szemléletet tükrözte. Tagányi ebben hangsúlyozta, hogy új helynevek helyes alkotása, sokoldalú történeti és nyelvészeti jártasságot igényel, az csak „tudományos föladatként” képzelhető el. Jelentésében sokallta a „visszamagyarosításra tervbe vétetett” községek számát (68), mert többségük olyan helynév volt, amely a lakosságával együtt mindig idegen nyelvű volt.³⁹

Tagányi helynévkutatásban szerzett tapasztalatait később az 1896-ban életre hívott Országos Községi Törzskönyvbizottságban (OKTB) is kamatoztatta. Hazánkban a 19. században meglehetősen nagy zűrzavar uralkodott a községnevek, és általában a helynevek terén. Több település szerepelt azonos néven, szabályozatlan volt, hogy ki végzi a névmegállapítást. *A község- és egyéb helynevekről* szóló 1898. évi IV. törvénycikk a modern adminisztráció igényeinek megfelelően kimondta, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve lehet. Szabályozta a többféle, illetve az azonos elnevezéssel bíró községek hivatalos vagy új nevének megállapításánál követendő eljárást, az új községek elnevezésének és a községnevek megváltoztatásának módozatait. A névadás jogával a belügyminisztert ruházta fel.⁴⁰

A törvény fontos feladatokat rótt az Országos Községi Törzskönyvbizottságra is, amelynek munkájában a Központi Statisztikai Hivatal, az MTA Történelmi Bizottsága, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Földrajzi Társaság és az Országos Levéltár munkatársai vettek részt. Tagányi Károly Pauler Gyula utasítására a kezdetektől bekapcsolódott a bizottság munkájába, és – a századfordulón betegsége miatti néhány évnnyi kihagyás kivételével – az 1910-es évek elejéig részt vett a munkálatokban. A levéltár munkatársaként Tagányi feladata az volt, hogy a helyi hatóságok által rendelkezésre bocsátott anyagokat a község hivatalos nevééről, egyéb

³⁹ *Tagányi Károly*: Jelentés a nyitrai megyei helynévmagyarosítás ügyében. *Századok* 32. (1898) 950.

⁴⁰ *Thirring Lajos*: Község- és helynevek megállapítása és megváltoztatása. *Magyar Statisztikai Szemle* 25. (1947) 196.

jelenlegi vagy régi elnevezéseiről, további lakott helyeinek neveiről a levéltár okiratainak bőséges adattömegével összevesse, majd szakvéleményben jelölje meg a legalkalmasabbnak látszó, nemritkán rég feledésbe ment nevet. Tagányinak az OKTB égisze alatt végzett kutatásairól számos jegyzetanyag, illetve a bizottsági munkájával kapcsolatos levelezés egy jó része is fennmaradt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékban.⁴¹

Az „általános institutionális” megyetörténet

Tagányi megyetörténeti kutatásai az elmaradt monográfia ellenére több irányban teljesebbek ki. A megyei szintű közigazgatás- és intézménytörténet kutatása életprogramjává vált: a megyei önkormányzat keletkezéséről írta akadémiai székfoglalóját,⁴² amelynek eredményeit beépítette a Szolnok-Doboka vármegye kialakulásának történetét feldolgozó tanulmányába (1901). Máig mértékadó a *Történelmi Szemlében* megjelent, a vármegyék eredetéről 1913-ban írt összegzése, s ehhez a témához kapcsolódik a töredékesen ránk maradt – *A nemesség helyzete Szent István alkotmányában* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója is (1924), amelyben *Megye* alcím alatt a megye szóból levonható következtetéseket fejtette ki.⁴³

Tagányi tudományos teljesítményét elismerve 1894. december 21-én a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának segédtagjává választották, az akadémiai levelező tagságot három évvel később, 1897. május 6-án nyerte el. Tagányi

⁴¹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. Tagányi Gyűjtemény 210–217. A bizottság munkájáról további adalékok: A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). Bp. 1997.

⁴² *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. 18. kötet. 6. Bp. 1899. 397–413.

⁴³ *Varga István*: Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kézirat-töredéke. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 19–26.

az MTA második osztályában 1899. április 10-én tartotta meg székfoglaló előadását *Megyei önkormányzatunk keletkezése* címmel. Bemutatta, miként, milyen okok következtében alakultak át a Szent István által alapított királyi vármegyék nemesi megyékké. Kiindulópontja az volt, hogy a nemesek, a honfoglaló nemzet tagjai teljesen kívül álltak a királyi vármegyén. Nemzetségek szerint zárt tömegekbe sorakozva éltek, mindegyik nemzetség a maga közös földjén, s az ily területeken nem Szent István törvénye, hanem az ősi magyar szokásjog uralkodott. A 12. század folyamán azonban a nemzetségek előkelői kiváltak a közösségből, s egy új arisztokrata réteg alakult ki, s ezzel együtt mind a királyi vármegyék, mind a nemzetségek addigi élete bomlásnak indult.

A királyi adományozások a vármegyéket alapjaikban rengették meg, így az ott élők sorsa is bizonytalanná vált. Másrészt az előkelők kiválásával a honfoglaló nemzetségek életében is jelentős változások következtek be: felbomlott a közös élet, az ősi szokásjog ereje, s ezzel együtt a nemzetségi bírák tekintélye is csökkent, helyüket a nemesi és királyi vármegyék közötti válaszfalak ledőlésével, a nemesség és a régi királyi megyék várjobbágysága közeledésével a szolgabírói intézmény váltotta fel. Őket már a köznemesek választották, az ő megjelenésük jelezte az önkormányzat kezdetét a magyar vármegyékben.⁴⁴ Az átalakulás, s benne az ősi szokásjog felbomlásának minél alaposabb feltárása Tagányinál a korszak társadalmának megismerése szempontjából bírt elsődleges jelentőséggel.

Ezt az általánosságban megfogalmazott intézményi változást, a királyi vármegyék nemesi vármegyékké alakulását egy konkrét, ugyanakkor speciális esetben, az erdélyi Szolnok-Doboka vármegye példáján Tagányi részleteiben is bemutatta. A megye monográfiájának hatodik fejezeteként közreadott *Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól*

⁴⁴ Tagányi Károly: *Megyei önkormányzatunk* i. m. 397–413.

a XIV. századig kedvező szakmai visszhangot kapott.⁴⁵ Horváth Emil az Erdélyi Múzeumban értékelte, hogy Tagányi, „a vármegyei institúció e kiváló kutatója” épp Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában nyújtja át az „évtizedes fáradhatatlan munka eredményének első gyümölcsét [...], e tudós bűvár vármegyei nagy tanulmányainak első közzétételét”. „Ez általános institucionalis történettel, ha veszít is a monographia speciális vármegyei tekintetekből, sokkal többet és értékesebbet nyer általánosabb magyar nemzeti szempontok szolgálatával.”⁴⁶

Valóban, Tagányi itt fejtette ki részletesebben, hogy Erdélyben miként alakult ki az önkormányzatiság. Elfogadta Karácsonyi János elméletét, amely szerint az erdélyi területeket – ahogy Szlavóniát is – nem a honfoglaló nemzetségek szállták meg, hanem az a központi hatalom, a királyság által meghódított terület volt.⁴⁷ Az itt élő köznemesség nem volt elég erős és független, hogy önkormányzati szabadságát kivívja. Így mindkét helyen – a vajdák és a bánok vezetése alatt – tartományi önkormányzat jött létre, amelynek jellegzetessége, hogy a szolgabírókat nem az egyes megyék nemesei, hanem a tartományi gyűlés választotta.⁴⁸

Tagányi Erdély „meghódításának” idejét egyéb adatok hiányában intézmények összehasonlításával próbálta megfejteni, s viszonyítási pontnak a magyarországi intézményeket tekintette, „ahogy azokat a XII–XIII. századból

⁴⁵ Lukinich Imre: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I. A vármegye általános leírása, múltja és megalakulásának ismertetése. Írták Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József. II–VI. kötet: A vármegye községeinek részletes története. Írta Kádár József. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901–1903. Ismertetés. Századok 39 (1905) 866.

⁴⁶ Horváth Emil: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Erdélyi Múzeum 18. (1901) 593.

⁴⁷ Vö. Dr. Karácsonyi János: A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 10. (1896) 456–483.

⁴⁸ Tagányi barátjának, Thallóczy Lajosnak, így számolt be munkájáról: „Augusztusban megírtam Szolnok-Doboka monográfiájából a rám eső részt, tegnap küldtem el Tormának. De oly szépen sikerült, hogy igazán sajnálom, hogy a monográfiába marad eltemetve. Azt írtam meg, hogy alakult át a várispánság autonóm mai megyévé, nálunk és Erdélyben s Szlavóniában. Párhuzamot vontam Erdély s Szlavónia közt, s fényesen sikerült. Merőben új dolog, téged is fog érdekelni.” OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. 40. Évszám nélkül.

ismerjük”.⁴⁹ Következtetése, hogy Erdélyt Szent István korában hódította meg a „dynastia”, s állításának bizonyítékát látta a szászok betelepítésében is, „mely csak olyan területen történhetett, mellyel a király mint a magáéval szabadon rendelkezett.” „Elméletébe” az autonóm, királyi hatalomtól független székelyek azonban nehezen illeszthetők bele, ezért kutatásokba kezdett, hogy eredetüket tisztázza. Vizsgálatai kiterjedtek a székely népnév eredetének tisztázására: véleménye, hogy megüledett, megszálló, megtelepedett népet jelent, s nevüket annak a körülménynek köszönheték, hogy Erdélyben ők voltak egyedül megszállók, honfoglalók, s megpróbálta feltárni, kik valójában a székelyek, honnan érkezhettek ide.

Tagányit magával ragadta a székelyek függetlensége, mindenekelőtt az „erőteljes s kétségbevonhatatlan székely jog”.⁵⁰ Kutatásai eredményeit felhasználta a földközösségről írott monográfiájában (1894), és később, jogszokásgyűjtő programjába is beemelte a székely falutörvények kutatását (1919).⁵¹ Nem csak a megye „járt jól”, Tagányit barátja, Réthy László hosszas unszolással vette rá a fejezet megírására, így közvetve neki is köszönhető, hogy Tagányi konkrétan egy megyére vonatkozóan, annak forrásbázisát felhasználva igazolhatta a vármegyei önkormányzatiságról vallott nézeteit, másrészt tulajdonképpen ez az egyetlen megyei monográfiában megjelent írása.⁵²

⁴⁹ *Tagányi Károly*: A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez. *Ethnographia* 1. (1890) 214.

⁵⁰ *Tagányi K.*: A honfoglalás és Erdély i. m. 217.

⁵¹ Munkáját elismerve a Székelyek Történetének Pályadíjalap Bizottsága 1907. november 19-én tartott közgyűlésén tagjává választotta Tagányit. OSZK Kt. Quart. Hung 2288. 324. *Tagányi Gyűjtemény Hivatalos kinevezéseim 1879-től.*

⁵² Szolnok-Doboka vármegye monographiája kimondottan kalandos körülmények között született. A megye törvényhatósági közgyűlése már 1880-ban határozott a monográfia megírásáról, hosszas huzavona után végül csak 1888-ban kérte fel a közgyűlés Réthy Lászlót, a Történelmi Társulat tagját a monográfia megírására, azzal a kikötéssel, hogy az a millenniumra megjelenhessen. A meglehetősen bohém Réthy egy parádés tervezet fejében előleget vett fel, majd európai körútra indult. Egy évvel a millennium előtt a vármegye főispánja megpróbált minden követ megmozgatni, hogy a monográfia időben elkészüljön: Réthy először hitegetett, majd szakmai, később személyes kibúvókat keresett. A

Mályusz Elemér *A helytörténeti kutatás feladatai* című munkájában a megyei monográfiákat vizsgálva mérleget vont Tagányi 1894-es programjáról is: „Ma, három évtized múltán is, egyedüli kifogás gyanánt csak azt említhetjük meg, hogy a monográfust túlságosan széttagolt részletek, minden egyes község történetének megírására utalja, kevés alkalmat nyújt a részleteknek lehető egy képbe való összefoglalására és nem akarván a tehetség szabadságát korlátozni, elmellőzi minden olyan szempont kiemelését, amely a monográfus figyelmét, érdeklődését felkeltheti és őt munkájában útbaigazíthatja.”⁵³

Mályusz rögzítette azt is, hogy csupán két monográfiánál mutatható ki a Tagányi-tervezet hatása, s úgy vélte a monográfiaírók számára inkább megfelelt a „Pesty-féle rendszerezés”. Ő maga ennek ellenére a Tagányi-féle programot tartotta alkalmasnak – mindenekelőtt középkori kutatás terén –, s inkább csak az újkori fejezetekre vonatkozóan fogalmazott meg további javaslatokat. Mályusz tanulmányának kiindulópontja, a helytörténeti kutatás fontossága volt;⁵⁴ elemzésében alapvetően az autodidakták és szakképzett történetírók tollából származó munkák közt vont éles határvonalat, javaslatainak elsődleges célja volt: a helytörténetírás színvonalának emelése, egyúttal a „tudományos történetirodalom igazi olvasóközönségének” megteremtése.

főispántól kapott leveleket, néhány sornyi utalással, barátjának, Tagányinak továbbította. A kötet végül csak jóval később, a századforduló után jelent meg. A monográfiaírás kusza körülményeit dokumentáló levelezés a Tagányi hagyatékban található. OSZK Kt. Tagányi Gyűjtemény Quart. Hung 2288. 259–263., 266., 270.

⁵³ Mályusz Elemér: *A helytörténeti kutatás feladatai*. In: *Uő: Klió* szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 493.

⁵⁴ „Politikai történetírásunk fundamentumait is tehát a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.” *Mályusz E.: A helytörténeti kutatás i. m.* 506.

Záró gondolatok

Tagányi Károly maga is rendkívül nagyra becsülte a helytörténetírást, pontosabban a tudományos helytörténetírást, amelyet, mint láttuk, a hivatalos állásponthoz, a Magyar Történelmi Társulat által megfogalmazottakhoz képest másként képzelt el. Mályusz kifogásolta, hogy Tagányi a monográfust túlságosan széttagolt részletek megírására utalta, ez a kritika feltétlen megállja a helyét, s akár a Tagányi-életmű egészére is vonatkoztatható. De nem ez volt az egyetlen bírálat: nyitrai helynévmagyarázataik kapcsán vitapartnerei Tagányit veszélyesen szlavofilnek állították be. Való igaz, hogy nagy érdeklődést mutatott a szláv nyelv, kultúra és tudomány, – természetesen mindenekelőtt – a történettudomány iránt. Megtanult oroszul és horvátul, ezen kívül olvasott cseh, lengyel és szlovák szakirodalmat. Nemcsak monográfiáiban dolgozta fel előszeretettel ezeket, de külön „tájékoztató” cikkeket is közreadott például az orosz történetírásról.⁵⁵

Ezzel szemben Rottler Ferenc 1977-ben egyetemistáknak szánt történelmi olvasókönyvében közzétett, két Tagányi-íráshoz fűzött bevezetőjében azt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy Tagányi Erdélyi Lászlóval folytatott vitájában sem tudta meghaladni nacionalizmusát és szlávellenességét.⁵⁶

Véleményem szerint, ha elindul valamiféle tudományos diskurzus Tagányi Károly munkásságáról, korabeli történetírásban elfoglalt helyéről, annak egyik kérdésköre lehet – Rottler felvetése nyomán –, hogy Tagányi nacionalista volt-e. Pók Attila írja *A régi Magyarországhoz* írt utószavában, hogy Grünwald Bélát, Acsády Ignácot, valamint Márki Sándort és néha Tagányit szokás olyan történészként emlegetni, mint akiknek témaválasztása és felfogása elüt a korabeli magyar

⁵⁵ *Tagányi Károly: Orosz történetírás 1891-ben. I–II. Századok* 26. (1892) 145–153., 237–243.

⁵⁶ *A magyar polgári történetírás története. Historiográfiai szöveggyűjtemény I–II. Szerk., bev. Rottler Ferenc. Kézirat. Bp. 1977. 3.*

történetírók többségétől. Közülük, így a szerző, Acsády és Grünwald „nacionalizmusukkal is kitűnnek még a nacionalizmustól egyáltalán nem mentes korabeli történetírók közül is”.⁵⁷ Meggyőződésem, hogy Tagányi, aki a két említett szerzővel szemben nem tekintette szükségyszerűnek a nemzetiségek asszimilációját, nem ebbe a körbe tartozik. Reményeim szerint ennek megítélésében immár hangsúlyosan megjelenhetnek Tagányi *Nyitramegyei Közlönyben* megjelent cikkei, amelyek tulajdonképpen teljesen kívül estek/esnek a tudomány érdeklődési körén, csupán néhány lelkes helytörténész lapozta fel a lapot, hogy megtalálja a kutatott helység nevének magyarázatát.

⁵⁷ Pók A.: Utószó i. m. 436.

Szabina Bognár

LOCAL PATRIOTISM AND SCIENTIFIC LOCAL HISTORY WRITING
KÁROLY TAGÁNYI'S WORK AS A LOCAL HISTORIAN

The historian Károly Tagányi (1858–1924) already at the beginning of his university studies extensively collected material about the history of his birthplace, Nyitra County. During the search for sources he always found further tasks to be solved. In this case, too, his intention to be exhaustive induced comprehensive researches on the history of public administration, later on the history of settlements, legal and social history. He sharply criticized the monograph programme of the Hungarian Historical Society, and also, he composed a new draft on the methodology of writing the history of counties (*Vélemény a megyei monographiák tervezéséről*. [Opinion in re the Design of County Monographs] *Századok*, 1894 (vol. 28) no. 4, 365.). In the end it was not Tagányi who wrote the history of Nyitra County, and although lacking a monograph, his researches on the history of counties were completed in several directions. The research of the history of public administration and institutions at the county level became his lifelong programme: he wrote his inaugural dissertation for the Academy about the origin of county autonomy. His summary written in 1913 about the origin of the counties has remained definitive up to present days, and his inaugural lecture delivered as the ordinary member of the Academy, entitled *A nemesség helyzete Szent István alkotmányában* [*The status of the nobility in Saint Stephen's Constitution*], and of which only fragments survived, was connected with this theme. Through his research Károly Tagányi basically created a distinct framework for doing research on local history and local etymology; due to his personality and style, his work was subject to heated arguments, in which his methodology and patriotism were also questioned.